

HÜLYA ADAK

Rita Koryan tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir.

"Tarih savaşlardaki zaferleri kaydetmese..."¹

Osmanlı'nın son yirmi ve Cumhuriyetin ilk on yılını belirleyen önemli siyasi kişilikler, bu dönemlerdeki etki ve önemlerine dair bir kayıt düşmek; Mustafa Kemal'in kaleme aldığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu metni olan Nutuk'ta² kendilerine verilen olumsuz rollere karşı çıkmak için kendi otobiyografilerini yazmışlardır.

Bu tür metinlerin en sevdiğim bölümleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlülüğünün betimlendiği yerler yer alır. Halide Edib'in *Memoirs*'ında³ (Hatırat) İstanbul'un Hıristiyan mahallelerinden birinde geçen çocukluk yıllarını anlatan bölümleri özellikle severim: ihtiyaç duyduğu her zaman yardımına koşan gırgin ve arkadaş canlısı Rum komşular; utangaç ama sadık Ermeni oyun arkadaşlar; Kürt enişte; onun Kürt-Habeş karışımı çocukları; bu çocukların neşeli şarkı ve dansları; Türkçe, Rumca, İngilizce ve sonradan Arapça gibi değişik diller arasında bilinçsiz olarak gidip gelen çocuk Halide.

Balkan devletlerinin "Osmanlı'ları Avrupa'dan atma"⁴ arzuları sonucunda patlak veren Balkan Savaşı, temsil bakımından, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın gölgesinde kaldı. Sokaktaki sıradan bir Türk vatandaşı bu olayların hangi tarihte oldukları dışında pek bir şey bilmez. Halide Edib hatıralarında "modern Avrupa tarihinin en büyük kahramanlık destanlarından biri"⁵ olarak gördüğü Türk Kurtuluş Savaşı'na *Ateşten Gömlek* başlığıyla 500 neredeyse beş yüz sayfa ayırırken Balkan Savaşı'na kısa bir bölümde değinir. Rıza Nur ise 1700 sayfalık *Hayat ve Hatıratım*⁶ adlı otobiyografisinde bu konuya kısaca değinmekle yetinir. Böylece, Osmanlıların yüzyıllar boyu yayılmaya çalıştıkları Avrupa topraklarından çıkarılmalarına yol açan Balkan Savaşı, Türkler'in hafızasında bastırılmış olur.

1910'lu yılların sonlarında Rıza Nur, İttihat ve Terakki Partisi muhaliflerinden olan Halaskârlar grubu ile birlikte 1910'da Arnavutluk'ta halkı ayaklandırarak Balkan Savaşı'nın çıkmasını tetiklemele suçlanmıştır. Rıza Nur'a göre ise bu İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı yapılmış⁷ ve 1911 'de hükümetin düşmesiyle sonuçlanmış başarılı bir isyandır. Bu olay Mustafa Kemal'in *Nutuk'unda* Rıza Nur'un Arnavutların yanında Türklere karşı komplo düzenlemesi olarak aktarılır.⁸ Rıza Nur 1910'lu yıllardan itibaren Türk düşmanı olmakla suçlanır, oysa bu dönemde Türklük kavramı ve Türk ulus-devleti daha tam olarak tanımlanmamıştır bile. Unutulmamalıdır ki bu tarihten bir yıl önce, 1909'da, İttihatçıların Mahmut Şevket Paşa komutasındaki, içinde pek çok Bulgar'ın da bulunduğu ordusu Selanik'ten İstanbul'a karşı-devrimi bastırmaya gelmiştir.⁹ O dönemde Osmanlı meclisi pekçok farklı etnik gruptan oluşuyordu. İktidar partisinde Ermeni, Musevi ve Rumlar bulunurken, muhalefet partisinde Araplar, Arnavutlar, Rumlar ve Ermeniler vardı. Rıza Nur bu suçlamalara verdiği cevapta hem Mustafa Kemal'in kendisinin de Selanik'de Arnavutluk'dakiyle aynı anda İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı bir isyan örgütlediğini hatırlatır, hem de Türk kimliğinden daha geniş şekilde tanımlanan Osmanlı kimliğini bir kez daha vurgular,¹⁰

Bununla birlikte, Rıza Nur bu "Osmanlı kimliği"nden hoşnut değildir. Kimliklerin ve aidiyetlerin zemin değiştirdiği bir dönemde Rıza Nur son derece saf ve özcü bir Türk ırkçılığına sığınmıştır. 1908'lerin başlarında İstanbul'da Arnavutların, Çerkezlerin kendi bağımsızlıkları için çalıştıkları milli kulüpler kurmaları gibi olayların her biri Rıza Nur'un kendini konumladığı Türk ırkçılığının tutunulabilecek tek dayanak olduğunun doğruluğunu ispatlar. Rıza Nur Abdülhamit'in tahttan indirilmesine itiraz etmemekle birlikte sultanın Türkler değil de Yahudi Karasu ve Arnavut Esat Paşa tarafından tahttan indirilmiş olmasını özellikle onur kırıcı sayar.¹¹ Rıza Nur'un Balkan Savaşı konusunda önemle altını çizdiği bir olgu Bulgar askerlerin Osmanlı ordusundan kaçmaları, bu olayın eski Osmanlı hükümdarlarının ordularında gayrimüslim asker bulundurmamak istememelerini doğrulamasıdır.¹² Rıza Nur'a göre çok-etniklilik başarısızlığa mahkûmdur.

Halide Edib otobiyografisinde çok-etniklilik hakkında o kadar karamsar değildir. Ona göre, Balkan Savaşı Avrupa'nın güçlü devletlerinin küçük devletlerle oynamasının sonucudur. Balkan Savaşı'nın Türk tarihinin en ciddi yenilgilerinden 1 olduğunu söyledikten sonra Halide Edib üç bin Makedonyalı Türk ve Müslümanın katledildiği, bunun "son yüz yılın en büyük katliamlarından biri" olduğu kaydını düşer. Edib'e göre "Ermeni katliamlarıyla karşılaştırıldığında bu katliam çok daha büyük ölçeklidir. Türklerin ve Müslümanların öldürülmesi Batı'da Ermenilerin katledilmesinin çeyreği kadar bile infiale yol açmamıştır.¹³ Edib'e göre

"katliamlar"ın farklı şekillerde değerlendirilmesi Batı'nın Müslüman Türkler'e ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan halka nasıl farklı yaklaştığını kanıtlar. Bu nedenle Avrupa ve Avrupa'nın önyargısı Osmanlı Devleti topraklarında çeşitli ulus-devletlerin ortaya çıkmasından sorumludur; halbuki bu halklar kendi başlarına bırakılsalar böyle bir şey gerçekleşmeyecektir.

Her tür savaşa karşı olduğunu söylemesine, otobiyografisinde edebiyat ve tarihinişin sonunda barış olacaksa askeri zaferleri yüceltmemeleri gerektiğini savunmasına rağmen¹⁴ Halide Edib Balkanlardaki bozgun hakkında mazeretler sunar, Türkler'in savaştaki muzaffer anlarını yüceltir.

Edib'in *Memoirs*'ında Balkan Savaşı'nı anlatan bölüm tipik bir kurban hikayesiyle başlar. Halide Edib'in babasının arkadaşı, altın kalpli bir Türk subayı olan Sabit Bey "ırkına özgü adalet ve iyiliğin temsilcisidir". Dahası, Sabit Bey tam bir beyefendidir. "Arnavutluk'taki isyanları bastırmak için aşırı müdahalelerde buldukları" için İttihatçılar'a özellikle karşıdır.¹⁵ Bu tip kişisel ayrıntılar, ayrıca Sabit Bey'in İttihatçılar'a rağmen Balkanlar'a duyduğu yakınlık okuyucuyu kendisiyle özdeşleşmeye yöneltir. Sabit Bey'in Balkan Savaşı'nda ölmesiyle okuyucunun üzüntüsü daha da yoğunlaşır.

Edebiyatın askeri zaferleri kaydetmemesi gerektiğini söylemesine rağmen Osmanlılar'ın zafer kazandığı durumları kaydetmekten kendini alamaz Halide Edib. Hayalet gemi Hamidiye'nin kaptanı Rauf ve mürettebatının kahramanlıkları övülür. Onlar Adriyatik kıyılarını ve belli başlı Yunan adalarını lopa tutmakla kalmamış, "batırdıkları gemilerin mürettebatını ince bir insaniyet duygusuyla kurtarmış, onları Hamidiye'nin tehlikesiz bir biçimde yanaşabileceği kıyılara bırakmıştır".¹⁶ Halide Edib'e göre bu olay "Türk deniz muharebeleri tarihindeki en seçkin sayfaya" bir örnektir.¹⁷ Dahası geminin kumandanı kendi liderlik vasfını dahi arka plana itecek büyük bir tevazu göstererek tüm övgü ve zaferi kendi mürettebatına atfetmiştir: "Kaptan Rauf bir kahraman gibi durmadı. Tam aksine, zaferin mürettebatının cesaretinden kaynaklandığına inandı. Türk insanının her zaman ve özellikle de askeri konularda kahraman tapınmasının kurbanı olmaları nedeniyle kendi şöhretinden feragat etti".¹⁸

Bu bölümün sonu bile Osmanlı'nın Avrupa'daki tüm topraklarını kaybetmesini geri plana iten bir zafer öyküsüyle biter: "Türkiye'ye karşı savaşan Balkan devletleri hükümetleri arasındaki ihtilaftan yararlanan Türk ordusu 1913 Temmuz'unda bir kez daha Edirne üzerine yürüdü ve şehri fazla zorlanmadan yeniden ele geçirdi. Balkan Savaşı böylece sona erdi".¹⁹

Halide Edib'e göre "1910-1912 arasında geçen süre, Balkan Savaşı felaketiyle de iyice pekişen milliyetçiliğe nihai ve kesin olarak teslim olma sürecinin başlangıcı oldu".²⁰ Osmanlı Türkü'nün kendisini diğer ırklardan farklı görmeye başlaması ve Türk milliyetçiliğinin ivme kazanma süreci de bu zamana denk gelir. Halide Edib kendi milliyetçiliğini şovenist olmayan, gerekli bir kendilik incelemesi olarak değerlendirir. Ona göre milli kültürü ve diğer kültürleri anlama ve inceleme "çatışma" değil "duygudaşlık" getirir.²¹ Edip milliyetçiliği kendi milli kültürünü anlamayı ve özümlemeyi, diğer kültürlerle karşı düşmanlık değil, aksine empati kurmayı sağlayan bir kişisel analiz olarak nitelendirir.

Edib'in Balkan insanını ve ordularını savaşın başlangıcından dolayı suçlamaması ilginçtir. Savaşta Edib'in tüm aile fertleri İstanbul'u terk ederler. O ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kadın teşkilatı olan "Teali-i Nisvan Cemiyetimin kurduğu hastanede kalıp yaralı askerlere hastabakıcılık yapar. Bulgar ordularının İstanbul'a olası bir saldırısından bahsedildiğini duyduktan sonra hissettiği şey bu toprağa duyduğu fiziksel, somut bir sevgidir. Kendi deyimiyle bu fiziksel sevgi saftır, öze bağlıdır; ırk, siyaset ve düşünce tarafından (bir anlamda ideoloji tarafından) lekelenmemiştir. Bu sevgi İstanbul'un taşlarında vücut bulur: "Buraya o kadar tutkundum ki taşlarının Önünde eğilmek ve öpmek gibi çılgınca bir istek duyuyordum. Hiçbir güç beni İstanbul'dan koparamazdı. Ben buraya aittim, kaderi ne olursa olsun paylaşacaktım".²²

Edib'in kendi milliyetçiliği hakkında söyledikleri verdiği basit beyanattan daha karmaşıktır. Otobiyografisinin ikinci cildi olan Ateşten Gömlek 1919-1922 arasında Anadolu'daki savaşta yer almış "Tüm Milletlerin Gençleri"ne ithaf edilmiş olsa da Türk askerinin zaferini metheder, Türkler'in diğer ırklar nezdindeki nitelik ve yüceliğine bol bol göndermelerde bulunur.

Katı sınırlarla belirlenmiş etnik milliyetçiliğin nedenleri ne olursa olsun, Edib'in barışçı bir milliyetçilik düşüncesinin pek işe yaramamış olduğu ortadadır (Otobiyografisinde savaş zaferlerini, ırklar arasındaki hiyerarşiyi, Öteki'ne karşı düşmanlığı somut olarak sergileyen Edib açıkça kendisiyle çelişir). Kendilerini katı sınırlarla tanımladıkları için ulus-devletler azınlıklar ve Ötekilerle birlikte yaşamayı başaramamışlardır. Şimdi, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından 81 yıl sonra ikinci bir olanak belirmiştir: çok-kültürlülüğü yaratma, katı ulus-devlet tanımını aşma yolunda, emperyalist yükten arınmış bir olanak. Umuyorum ki kendimizi yeniden tanımlama, kendi sınırlarımızı genişletme, diğer milletlerle uyum içinde yaşama Avrupa Birliği'nde, yani bu olanağın vücut bulmuş halinde gerçekleşecek.

NOTLAR

¹ Memoirs, 119.

²*Nutuk*, Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda (1919-1922) Türk ordusunu yöneten, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal (1881-1938) tarafından 1927'de, Ankara'daki Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde yapılan konuşmanın metnidir. Nutuk metnin anlatıcısının Türk tarihindeki yerini ön plana çıkarırken milli mücadelede ve cumhuriyetin kuruluşunda yer alan önemli kişiliklerin rollerini görmezden gelir veya onları kötüler.

³ Halide Edib'in (1882-1964) otobiyografisi Londra'da sırasıyla 1926 ve 1928'de yayımlanan iki ciltten oluşur: Memoirs of Halide Edip (Halide Edib'in Hatıratı) ve *The Turkish Ordeal* (Türk'ün Ateşle İmtihanı). İki kitap da 1960'larda Türkçe'ye çevrilmiştir. Önde gelen bir romancı, gazeteci, toplumsal ve siyasal eylemci olan Halide Edib Kemalist rejimden duyduğu memnunsuzluk ve siyasal uzlaşmazlıklar nedeniyle 1925-1939 arasında gönüllü olarak sürgünde yaşamıştır.

⁴Zürcher, 111.

⁵*Memoirs*, 472.

⁶Rıza Nur (1879-1941) Kemalist tek parti rejimine karşı çıkarak 1920 ve 30'lu yıllar gönüllü sürgüne gitti. Fransa'da yazdığı otobiyografisini ölümünden sonra yayımlanmak üzere Londra ve Paris'teki kitaplıklara teslim etti. *Hayat ve Hatıratım*, Mustafa Kemal'e saldıran bölümler ağır bir sansürden geçirildikten sonra Türkiye'de 1992 yılında yayımlandı.

⁷Muhalefet askerlerin siyasete karışmalarından, ordunun siyasallaşmasından rahatsızdı.

⁸*Nutuk*, 1180.

⁹Bu karşı-devrim, Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyan 1908 devrimine karşı, "İslam'ın ve şeriatın yeniden tesisi adına" gerçekleşmişti.

¹⁰*Hayat ve Hatıratım*, 1. Cilt, 371.

¹¹*Age*, 303.

¹²*Age*, 378.

¹³*Memoirs*, 333.

¹⁴"Tarih savaşlardaki zaferleri kaydetmese, edebiyat ve sanat zaferleri ölümsüzleştirmese, dünyada bir tür barış ve nisbi bir insan mutluluğu olabilirdi". *Memoirs*, 119.

¹⁵ *Age*, 329.

¹⁶ *Age*, 340.

¹⁷ *Agy*.

¹⁸ *Age*, 341.

¹⁹ *Age*, 344.

20 Age,312.

21 Age,326.

22 Age,336.

GÖNDERMEDE BULUNULAN ESERLER

Adıvar, Halide Edib. *Memoirs of Halide Edib*. New York: The Century Co., 1926.

_____, _____. *The Turkish Ordeal; Being the Further Memoirs of Halide Edib*.
New York: The Century Co., 1928.

Kemal, Mustafa. *Nutuk-Söylev*. 3 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. 3 cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992. Zürcher, Eric J.
Turkey: A Modern History. London: I.B. Tauris Co., 1998